

Dünden Bugüne
Osmanlı Araştırmaları
–Tespitler-Problemler-Teklifler–

Editörler:

Ali Akyıldız
Ş. Tufan Buzpınar
Mustafa Sinanoğlu

Düzenleme Kurulu:
Ali Akyıldız
Ş. Tufan Buzpınar
Ahmet Kavas
Mustafa Sinanoğlu

Yayın No: 391

Sempozyumlar/Paneller – 6

Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları
-Tespitler-Problemler-Teklifler-
Redaksiyon: Nurettin Albayrak – Cengiz Şeker
Kapak tasarımı: MimEmin
Sayfa tasarımı: Ender Boztürk
Baskı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

ISBN 978-975-389-524-8

İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
Altunizade İcadiye Bağlarbaşı Cad. 40
Bağlarbaşı 34662 Üsküdar-İstanbul
Tel. (0216) 474 08 50 Faks (0216) 474 08 74

www.isam.org.tr

Bu kitap;
Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin
17.05.2006 gün ve 1208/4 sayılı kararıyla basılmıştır.
Tebliğ ve müzakerelerin bilim, dil ve düşünce açısından
sorumluluğu tebliğci ve müzakerecileredir.
© Her hakkı mahfuzdur.
İstanbul, Aralık 2007

Türkiye’de 1980 Sonrası Osmanlı Dönemi Akademik Nitelikli Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış

Ahmet Yaşar Ocak*

AMAÇ ve YÖNTEM

Bu bildirin amacı, 1980 sonrasında Türkiye’de yayımlanan Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi ile ilgili akademik çalışmaların kapsam, yöntem, yaklaşım ve perspektif olarak haiz oldukları nitelikleri kendi bakış açımızdan bir değerlendirmeye tabi tutarak hangi gelişim çizgisini takip ettikleri, ne gibi yöntem ve yaklaşımlar sergiledikleri; yeni bakış açıları, yeni metotlar ve yaklaşımlar ortaya koyup koymadıkları konusunda bir fikir sahibi olabilmek, böylece ileriye yönelik tespitlere varabilmektir. Bu, oldukça iddialı bir amaç gibi görünebilir. Ama bizim niyetimiz bu konuda tam bir tablo çıkarmak değil, böyle bir tablonun çıkarılmasının kaçınılmazlığına dikkat çekmek ve ileride böyle bir tablonun oluşturulmasına küçük bir katkıda bulunabilmektir.

Bu bildiri Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü’nce oluşturulan veri bankasına girmiş olan literatür, kişisel müşahedelerimizle desteklenerek oluşturulmuştur. Şüphesiz bu arada gözden kaçmış birtakım çalışmalar bulunabilir. Dolayısıyla bu bildirin 1980’den bu yana yapılan bütün çalışma ve yayınları kapsama gibi bir iddiası yoktur. Ancak şunu da belirtelim ki, burada yapılacak değerlendirmeye, sadece belirli bir seviyesi ve belli bilimsel özellikleri olan çalışmalar dahil edilmiş; bunların da isimleri ve yazarları açıklanmamış, yalnız genel müşahedeler hâlinde fikir, kanaat ve görüşlerimiz belirtilmiştir.

---

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

Başlangıç olarak 1980 yılının alınmasının sebebi ise Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren eski yüksek İslâm enstitülerinin ilahiyat fakültelerine dönüştürülmesiyle önce öğretim üyeliği tezi, sonra da doktora tezi mecburiyeti dolayısıyla, bu alanda bir açılımın başlamış olması ve yaklaşık 1995’e gelinceye kadar tasavvuf ve tasavvuf tarihi araştırmalarının genellikle ilahiyat fakültelerinin faaliyet alanları içinde bulunmasıdır. 1990’lardan itibaren edebiyat fakültelerinin sosyoloji, antropoloji, Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde de Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi araştırmalarına doğru bir yöneliş başlamıştır. Bugün bu yöneliş Türkiye’nin siyasal, sosyal ve kültürel konjonktürü sebebiyle giderek kuvvetlenmekte, bu bölümler tarikatların kendi alanlarını ilgilendiren yanlarını araştırmaya devam etmektedir.

1980 ÖNCESİNE KISA BİR BAKIŞ

Teorik olarak Türkiye’de tasavvuf tarihi araştırmalarının Fuad Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı’nın tek başlarına giriştikleri, gerek muhteva gerekse bilimsel yaklaşım ve yöntem açısından yüksek nitelikli çalışmaları ile başladığı bilinir. Fuad Köprülü özellikle 1918’de yayımladığı *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli ünlü eserinde, Türk tasavvuf tarihinin popüler kesimini Ahmed-i Yesevî ve Yunus Emre temelinde incelemiş, bu eser sadece bu iki sūfînin biyografilerinden ibaret kalmamıştır. Aksine o, genel olarak Türk tasavvuf tarihini ve bu tarihin önemli aktörlerini de İslâm tasavvuf tarihi bağlamında ele alarak bu tarihin nasıl etüt edilmesi gerektiği konusunda sağlam bir metodoloji ortaya koymuş ve kaynaklarını eleştirel yöntemle tanıtarak kendinden sonraki araştırmacıları büyük bir zahmetten kurtarmıştır. Dolayısıyla onun bu eseri, sonraki araştırmalarında haklı olarak perspektif değiştirmesine rağmen, hiçbir zaman değerini kaybetmeyecek bir baş ucu kitabı olmuştur. Bu eser, Osmanlı tasavvuf tarihi araştırmaları alanında günümüz için yol gösterici tespit ve yorumlarla doludur.¹

Köprülü 1922’de de Franz Babinger’in “Anadolu’da İslâmiyet” isimli küçük, fakat muhteva itibarıyla geniş makalesini eleştirmek için kaleme aldığı aynı ismi taşıyan bitmemiş makalesiyle², kitabının bir devamı niteliğinde olarak, Türk tasavvuf tarihini başlangıcından Beylikler Dönemi’ne kadar olan bir

¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. bs., Ankara: DİB Yayınları, 1976.

² Köprülü, “Anadolu’da İslâmiyet: Türk İstilasından Sonra Anadolu Târîh-i Dinisine Bir Nazar ve Bu Tarihin Menbâları”, *DEFM*, sy. 4 (Eylül 1338), s. 281-311; sy. 5 (Eylül 1338), s. 385-430; sy. 6 (K. Sâni-Mart 1339), s. 457-486. Bu makale, F. Babinger’in makalesiyle birlikte Latin harfleriyle kitap hâlinde yayımlanmıştır (*Anadolu’da İslâmiyet* [haz. Mehmet Kanar], İstanbul: İnsan Yayınları, 1996).

kronoloji kesitinde ana hatları, temel konuları, meseleleri ve kaynaklarıyla açıklayarak alanın müstakbel araştırmacılarına büyük bir yardımda bulunmuş ve yine sağlam bir yöntemle Türk tasavvuf tarihinin nasıl araştırılması ve analiz edilmesi gerektiğini göstermiş, âdeta alanın araştırma programını çizmiştir. Fakat bu büyük âlim, zikredilen eserlerinde Türk tasavvuf tarihinin “Kalenderiyye, Bektaşılık, Hurûfilik” gibi mühim problemleriyle ilgili olarak yayımlayacağı veya hazırlamakta olduğunu söylediği monografilerden hemen hiçbirini yayımlayamamıştır. Bunlar şüphesiz ki sonraki kuşak araştırmacıları için önemli kayıplardır. Bununla beraber zikredilen iki eseri, alanın araştırmacılarının önünde alabildiğine geniş ufuklar açmıştır. Onun dikkat çektiği belki en mühim metodoloji meselelerinden biri, Türkiye tasavvuf tarihi araştırmalarının yalnızca Türkiye üzerinden yürütülemeyeceği, Orta Asya, İran, Irak, Suriye, Mısır gibi çevre ülkelerdeki tasavvufi düşünce ve hareketlerle bağlantı sağlamadan bu araştırmaların ve yapılacak tahlil ve yorumların eksik olacağı konusudur. Bugünün çoğu araştırmacısı, maalesef bu hususu unutmuş görünmekte ve Türkiye coğrafyasındaki tasavvufu bağımsız bir olgu olarak ele almaktadır.

Köprülü'nün velûd öğrencisi Abdülbaki Gölpınarlı ise Sâdık Vicdânî'nin küçük risalesinin dışında,³ o zamana kadar monografik düzeyde ele alınmamış Osmanlı dönemi Melâmîliği ile işe başlamış; Osmanlı tasavvuf tarihinin bu çok mühim kesimini ilk defa ana kaynaklarına dayanarak tasvir etmiştir.⁴ Gölpınarlı araştırmalarını hayatı boyunca Mevlevîlik ve Bektaşılık üzerinde yoğunlaştırmış, bu iki büyük tasavvuf çevresinin ana kaynaklarından bazılarını da yayımlamak suretiyle devasa bir mesai ortaya koymuştur.⁵ Her ne kadar hocası gibi geniş perspektifli, sentetik bir bakış açısı sergilememişse de, gerek monografileri gerekse kaynak yayınları ile araştırmacıların önünü açmış ve işlerini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Bugün Mevlâna ve Mevlevîlik hakkında mevcut, doğru dürüst, ana kaynaklara dayalı, Türkiye'de yazılmış iki monografiden biri Gölpınarlı'ya aittir.⁶ Gölpınarlı ile başlayan Türkiye'deki

³ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye: Melâmîlik*, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1338-1340.

⁴ Abdülbakî Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931.

⁵ Mesela bk. Mevlâna Celâleddîn, *Divân-ı Kebîr*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1957-1960, c. V; *Macâlis-i Seb'â*, Konya: Konya Turizm Derneği Yayınları, 1965; Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, Konya: Konya Turizm Derneği Yayınları, 1976; *Manâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyet-nâme*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958.

⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1953; a.mlf., *Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1959. Diğeri, Âsaf Hâlet Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1957.

Mevlevîlik ve Bektaşîlik araştırmaları, bir-iki dönem hariç, ciddi ve sağlam bilimsel niteliklerden yoksun, spekülâtif ve ideolojik nitelikli popöler ve amatör araştırmalara alanı terketmiş görünüyor.

1980 SONRASINA DAİR GÖZLEMLER, TESPİTLER

Görülüyor ki, teorik olarak, günümüzdeki araştırmaların, her bakımdan bugün onların ulaştıkları noktadan daha ilerilere gitmiş olması gerekirken, pratikte bunun gerçekleştiğini söylemek güçtür. Şunu açıkça itiraf edelim ki, bugün Türk araştırmacılar, daha modern ve geniş imkânlarla sahip bulunmalarına ve araştırmacı adedinin sayısal çokluğuna rağmen, onların harcadıkları ile kıyaslanabilecek bir mesaiyi henüz ortaya koyabilmiş değillerdir. Bunun bizce başta gelen sebeplerinden biri, Köprülü'nün ortaya koyduğu metodolojiden inhiraf edilmiş olmasıdır.

Türkiye tasavvuf tarihinin -konumuza dönecek olursak- özellikle Osmanlı döneminin Melâmîlik, Halvetîlik, Nakşibendîlik, Kadîrîlik ve Rifâîlik vb. büyük tasavvuf çevrelerine dair, apolojetik yaklaşımlardan kurtulmuş ciddi bilimsel monografileri henüz ortada yoktur. Birkaç istisna hariç, bu dönemde yetmişmiş büyük tasavvufî simaların analitik biyografilerinin eksikliği devam etmektedir.

Bununla beraber, tasavvuf ve tasavvuf tarihi sahasında gerek doktora tezlerine gerekse diğer çalışma ve yayınlara şöyle bir göz gezdirildiği zaman, bunların büyük kısmının Osmanlı dönemine ait bulunduğu görülür. Bu, bir bakıma sevindiricidir. Çünkü 1980'li yıllara kadar Osmanlı dönemi din ve düşünce tarihinin ilahiyat fakültelerinin ilgi alanının dışında kalması ve edebiyat fakültelerindeki tarih, sosyoloji, antropoloji, edebiyat ve felsefe bölümlerinin bu alanlara yönelmemeleri, Osmanlı tarihi araştırmacılığında büyük bir boşluk oluşturuyordu. Bu boşluk bugün doldurulmaya çalışılıyor görünmektedir. Fakat diğer yandan tasavvufun başlangıcından bugüne kadar uzanan uzun ve geniş kapsamlı tarihi ve bununla ilgili yığınla mesele bahis konusu edildiğinde, bu alanın geniş ölçüde ihmale uğradığı da bir gerçektir. Türkiye tasavvuf tarihi araştırmacılığı, genelde tasavvuf tarihinin Osmanlı döneminden önceki devirleri, önemli tasavvuf doktrinleri ve düşünceleri, önde gelen mutasavvıfların biyografileri açısından son derece zayıf ve yetersiz görünmektedir. Kanaatimizce yalnız Osmanlı dönemi üzerinde yoğunlaşmanın yeterli ve doğru olmadığı görülmektedir.

Buna karşılık, bugün gelişmiş Batılı ülkelerin üniversitelerinde, klasik dönem tasavvuf ve tasavvuf tarihine dair araştırmaların Türkiye'de yayımlananlardan ne kadar fazla olduğunu söylemeye hacet bile yoktur. Üstelik Os-

manlı tasavvuf tarihinin de tarihsel arka planını ve alt yapısını oluşturan bu dönemin ihmal edilmesinin ne kadar yanlış ve sakıncalı olduğunu asla unutmamalıyız. Bu eksikliğin giderilmesinin elzem olduğu, Türkiye tasavvuf tarihi araştırmacılığının boş bıraktığı bu alana da yönelmenin Osmanlı dönemi için de büyük katkılar sağlayacağı konusunda her hâlde şüphe olmamalıdır.

Günümüzde gerek ilahiyat fakülteleri gerekse edebiyat fakültelerindeki tasavvuf tarihi araştırmalarının neredeyse tamamına yakını Osmanlı dönemi çalışmaları oluşturmaktadır. Bunların şeyh biyografileri, tarikat tarihleri, tekke monografileri ve tasavvufi kaynaklarıyla divan neşirleri olmak üzere başlıca dört ana kategoride toplandıkları görülmektedir. Bu kategoriler içerisinde ise başı tarikat tarihleri çekmekte, bunu şeyh biyografileri ve tekke monografileri takip etmektedir. Bu dağılımın sebepleri çeşitlidir ve ayrıca tartışılması gerekir.

Bu noktada dikkati çeken husus, gerek klasik dönem gerekse Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi araştırmalarında, problematik konuların ele alınmaması, nadiren ele alındığında da siyasal iktidar (veya merkezî yönetim), sûfi çevre (veya tarikat) yahut başka bir ifadeyle devlet-tarikat ilişkilerinin bütün bir Osmanlı tarihi boyunca takip ettiği seyir gibi, çok mühim bir problematiğin kolaycı, seçici ve mükemmeliyetçi yaklaşımlarla bol bol müspet örnekler sıralanıp problemsiz bir şekilde tasvir edilmesinden öteye gidilemeyişidir. Osmanlı tarihinde devlet-tekke münasebetleri problemlerle dolu bir meseledir ve bunun devir devir, çevre çevre incelenmesi gerekir.

Bir başka örnek, aslında siyasal iktidar-sûfi çevre münasebetleriyle de çok yakından ilgisi bulunan “vahdet-i vücût” meselesidir. Bu meselenin bir problematik olarak ele alınıp Osmanlı dönemi içinde çeşitli sûfiler ve tarikatlar çizgisinde nasıl algılandığı, bu algılamalarda ne gibi farklılıklar, nüanslar ortaya konulduğu, bu konudaki anlayış ve yorum farklılıklarının toplumsal ve siyasal alana nasıl yansıdığı, Osmanlı tasavvuf düşüncesindeki gelişim süreci ve bu sürece katkıları hâlâ ciddiyetle üzerine eğilinmemiş çok mühim konulardır. Örnekler çoğaltılabilir.

DEĞERLENDİRMELER, ELEŞTİRİLER ve TEKLİFLER

A) Bilimsel Formasyon Açısından

Türkiye’de tasavvuf tarihi ile uğraşan araştırmacıların büyük bir kısmı, 1980 sonrasında ilahiyat fakültelerine dönüşen eski yüksek İslâm estitülerinde çalışmakta olan veya doktoralarını buralarda yapmış veya yapmakta bulunanlardır. Bunlara edebiyat fakültelerinin daha önce saydığımız bölümlerindekileri de eklersek, bu araştırmacıların çoğu, temelde tarihçilik formasyonu al-

mamış kimselerdir. Bunlar tasavvuf tarihi ile uğraşmaya başladıkları hâlde, günümüzdeki tarihsel yaklaşım ve yöntemlere, özellikle tasavvuf tarihi için son derecede gerekli sosyal tarih disiplinine ve perspektifine, bu konudaki yeni eğilim ve gelişmelere, tarihçilik mesleğinin felsefi ve sosyolojik kavramlarına yabancı kalmakta ve bu alanlarda yayımlanan literatürü takip etmemektedirler. Bunu söylemek, tasavvuf tarihiyle ancak tarihçilerin uğraşabileceği anlamına gelmediği gibi, onların bu formasyonu hiçbir zaman kazanamayacakları anlamına da gelmez. Bu formasyonu, ilgili literatürü ve gelişmeleri takip ederek pekâlâ zaman içerisinde kazanabilirler. Ne var ki çoğu araştırmacı bu eksikliğin ne anlama geldiğinin farkında bile değildir, üstelik bunu küçümsemektedir.

Türkiye’de genelde klasik dönem, özelde Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi araştırmalarının nicelik ve nitelik (kantitatif ve kalitatif) olarak yetersiz kalmasının temel sebeplerinden biri, bu bilimsel formasyon noksanlığı olarak görünüyor. Bugün önemli bir araştırmacı çoğunluğun, uğraşmaya soyunduğu bu çetin sahanın metodolojik ve bilimsel alt yapısına yeteri kadar güçlü ve sağlam bir şekilde sahip olmadığı yayımlanan makale ve kitaplardan anlaşılacaktır. Oysa tasavvuf tarihi bugün artık yalnızca bu alanın bilgisini edinerek ve ya kaynaklarını tanıyarak yalnızca bu çerçevede gerçekleştirilen araştırmalarla -ki çoğu böyledir- yetinemeyecek hâle gelmiş, en başta sağlam bir sosyal tarih metodolojisi ve perspektifi olmak üzere, bunun sağlayacağı analitik ve sentetik kavrayışa ihtiyaç gösterir olmuştur. Buna ek olarak iyi bir sosyoloji, antropoloji, felsefe ve teoloji bilgisinin yanında, genel bir dinler tarihi ve mitoloji kültürüne, İslâm öncesi Uzak Doğu, Yakın Doğu ve Batı dünyası çerçevesinde, bu bölgelerin ve buralardaki dinlerin mistik kültürlerinin bilgisine de sahip olmak gerekmektedir.

Bugün Türkiye’de tasavvuf tarihi araştırmalarının en büyük noksanlarından biri bizce budur. Bu alt yapının yeterince kurulamamış olması, yalnızca uğraşılan konunun sınırlı kaynakları ve çerçevesiyle yetinilmesi araştırmacıyı geniş perspektifli mukayese, analiz ve yorum yapmaktan alıkoymakta; çok dar bir çerçevede, hiçbir mukayese ve analiz yapmadan kuru tasvirlerle yetinmesine yol açmakta ve çeşitli bağlantıların varlığını görmesine ciddi bir engel teşkil etmektedir. Ne yazık ki pek çok çalışma bu noksanla mülüdür.

B) Yaklaşım Açısından

Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi alanında yapılan tezlerin veya yayımlanan araştırmaların çoğu, Cumhuriyet döneminde kanun dışı ilan ve aforoz edilen

tasavvufun, şeyhlerin, tarikat ve tekkelerin âdeta rehabilite edilmesine adanmış; bunların aslında ne kadar yararlı, vazgeçilemez müesseseler olduğunu, bu dinî-sosyal ve kültürel gerçekliğin masumiyetini ispata yönelik tezli araştırmalardır. Büyük çoğunluk inkârı ve reddi kabil olmayan bu gerçekliğin yalnız bir boyutunu görmekte ısrar ettiği için, kullandığı kaynak ve malzeme de ayıklayıcı ve seçici davranmaktadır. Birçok araştırmacı için uğraştığı konular kutsaldır. Onlara eleştirel bir gözle yaklaşmayı, kutsalın ihlali, hatta zındıklık sayar. Bu yaklaşım yazık ki bizi konularımıza gerçekçi, çok daha kapsayıcı, geniş çerçeveli, mukayeseli ve özellikle de sorgulayıcı ve analitik olarak bakmaktan alıkoymaktadır.

Şunu belirtelim ki, bu perspektif ve yaklaşım yanlışlığı Türkiye’de yalnız tasavvuf tarihi araştırmalarının değil, bütünüyle tarih araştırmalarının bir hastalığı, âdeta iflah olmaz görünen bir açmazdır. Bunda Türkiye’nin uzun zamandır Batılılaşma hareketlerinin doğurduğu kültür ikileşmesinin yarattığı toplumsal çatışmanın bir arenası görünümünde olmasının büyük payı vardır. Bu çatışma genelde Osmanlı tarihine, özelde o dönem tasavvuf tarihi araştırmalarına çok canlı bir biçimde yansımaktadır. Biz burada bu çok mühim meselenin tartışmasına girmeyeceğiz.

Bugün Türkiye’de tasavvuf tarihi araştırmacılığı genel olarak ilahiyat fakültelerindeki muhafazakâr ve bir kısmı fiilen “müntesip” genç ve orta yaşlı araştırmacıların elinde gibi görünüyor. Yapılan yayınlar, bu kesime mensup bir kısım araştırmacının, bilimsel yöntem ve yaklaşımı bir kenara bırakarak uğraştıkları konularla kendilerini âdeta özdeşleştirdiklerini ve belirttiğimiz kültür çatışmasının sonucu olarak kendilerini bu çatışmanın bir tarafı konumuna yerleştirdiklerini gösteriyor. Bu, bugüne kadar yayımlanan tarikat, şeyh ve tekke monografilerinde çok açık ve rahatça sezilebilir bir durumdur. Bu meslektaşlarımız, bu sebeple araştırma konularına sanki bir “iman meselesi” olarak yaklaşmakta, bunun tabii sevkiyle apolojetik (savunmacı) bir tutum içine girmektedirler. Bu yüzden, işledikleri konuların önlerine koyduğu meseleleri tartışmaktan kaçınmakta, onları ya gerçekten görmemekte veya görmezlikten gelmekte; iyileri toplayıp kötülerini atmakta, sonuçta ortaya kuru bir savunmacı, spekülâtif ve yüceltici tasvir konulmaktadır.

C) Yöntem Açısından

Çoğu araştırmacı, tasavvuf kaynaklarındaki bilgileri sorgulamadan kullanmakla tasavvuf tarihi yapabileceğini, “toplumsal taban” analizlerine girişmeden bir tarikatın şeyh ve mürit yapısını anlayabileceğini sanıyor. Ele aldığı

şeyhin biyografisini, tarikat veya tekkenin tarihini incelerken, onları buldukları dönemin siyasal, sosyal ve kültürel çerçevesi içerisine oturtmadan, bu çerçevenin karakteristiklerini belirlemeden meseleyi hallettiğini düşünüyor.

Bu bildiriye esas aldığımız Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi araştırma ve yayınlarını, yukarıda belirlediğimiz şeyh biyografileri, tarikat veya tekke tarihi ve kaynak yayınları şeklinde dört kategoride ele aldığımızda, bu çalışmalarda genellikle yöntem açısından aşağıdaki benzer eksik ve yanlış eğilimleri müşahade edebiliyoruz:

Mesela şeyh biyografisi türünden çalışmalarda, genellikle şeyhin yaşadığı dönemin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel manzarası, ikinci-üçüncü el çalışmalardan yapılan basit özetlemelerle geçiştirilmekte; arkasından şeyhin doğumu, ailesi, tahsili, çevresi ve vefatına kadar olan yaşantısı, basit bir biyografi (terceme-i hâl) anlayışıyla ele alınıp hiçbir sorgulama ve analiz işlemine girilmeden sadece tasvir ve hikâye edilmektedir. Son olarak da, eğer varsa, inceleme konusu olan şeyhin eserleri, hiçbir tenkit, mukayese, sorgulama ve analize tabi tutulmadan; eserlerin gerçekliği, sıhhati araştırılmadan, zaman içerisinde düşüncelerinde bir değişim olup olmadığına dikkat edilmeden, yer yer alıntılarla süslenerek özetlenmektedir. Bu eser ve fikirlerin, başka benzerleri ile karşılaştırıldığında kendine özgü görüşler olup olmadığına, tasavvufi düşünceye ve kendi tarikatının düşünce birikimine herhangi bir ciddi katkıda bulunup bulunmadığına aldırış etmeksizin, bir de sıradan konulardaki fikirleri nakledilip iş bitirilmektedir. Bu arada, o şeyhin hayatı ve meslekî faaliyetleri boyunca temasta bulunduğu çevrelerle şahısların tetkiki, ilişkilerinin türü ve sebepleri, bu faaliyetlerinin doğurduğu sonuçlar, etrafındaki halife ve müritlerinin sosyal tabanları, geldikleri ve hitap ettikleri çevrelerin tahlili, başka şeyhler ve tarikat çevreleri ve merkezî idare ile olan münasebetleri ve bunlardan doğan problemler hiçbir zaman ele alınmaz. Hele hele o şeyhin eser ve fikirlerinin genelde tasavvuf tarihinde, özelde Osmanlı tasavvufunda ne gibi bir yer işgal ettiği, değeri ve katkısı hiç mi hiç bahis konusu edilmez.

Kanaatimizce bu tür araştırmaların, Osmanlı tasavvufunu ve tasavvufi çevrelerini anlamakta ve dolayısıyla Osmanlı toplum, kültür ve din hayatını kavramakta bize bir fayda sağlamayacağını söylemek, kesinlikle bir kendini beğenmişlik değildir.

Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi araştırmaları günümüzdeki manzarasıyla, genelde yukarıda sözünü ettiğimiz dört kategoride, Osmanlı sosyo-ekonomik tarih incelemeleri alanında, tahrir defterleri ve şer'îye sicillerine dayanan sancak araştırmalarının simetrik bir yansıması olup aynı çıkmazın içine girmiştir. Sancak çalışmaları nasıl sayısal verilerin değişmesinden öte birbirlerinden her-

hangi bir şekilde ayrılmıyor, defterlerdeki idarî ve iktisadî yapıyla ilgili verilerin kuru bir naklinden ve tablolara dökümünden ileri gitmiyorsa ve gerçek anlamda bir sosyo-ekonomik tarih çalışması değilse, Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi araştırmaları da görebildiğimiz kadarıyla Türkiye’de günümüz itibarıyla aynı kör noktaya gelmiştir. Gerçekte Osmanlı dönemindeki tasavvufî yapıları ve bunların ürettiği tasavvufî düşünceyi aydınlığa çıkarıp anlamamıza çok az katkıda bulunmaktadırlar.

D) Kullanılan Kaynak ve Malzeme Açısından

Bu bildiriye temel teşkil eden çalışmaların neredeyse tamamına yakın bir kısmının sadece ele aldıkları konunun kendi özel kaynaklarıyla, mesela biyografi yahut menâkıb kitapları ve o tarikat içinde meydana getirilen literatür ile yetindikleri gözlenmiştir. Arşiv kaynaklarına başvuruların sayısı çok azdır. Bunlardan bazıları ise topladıkları malzeme üzerinde çalışırken seçici davranmakta, resmetmek istedikleri mükemmel tabloyu bozacak belgelere, malzemeyle iltifat etmemektedir. Oysa *Mühimme* ve vakıf kayıtları, *Şikâyet Defterleri* ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki bazı tasnifler bazen, bilhassa tarikat ve tekke monografileri konusunda, hayal ettiğimiz ve bozulmasını istemediğimiz mükemmel tabloyu bozacak kayıtlar ihtiva etmektedir. Çoğu araştırmancının ve ya doktora tezinin bu seçici tavrı benimsediği görülmektedir. Bu ise bilimsel tutum, zihniyet ve dürüstlük bakımından büyük bir yanlıştır.

SONUÇ

Mantıkî olarak Türkiye gibi bozulan kültürel kimliğini henüz tamir edememiş, yerli yerine oturtamamış, yönetici elit ve aydın tabakası ile halkı arasında ciddi bir kimlik tercihi farklılığı bulunan bir ülkede, kafaları bilimsel araştırma yöntemleriyle eğitilmemiş amatör araştırmacıların, bir de taşıdıkları ideolojik endişelerle birtakım spekülasyonlara ve deformasyonlara sapmalarını biraz hoşgörüyü karşılamak mümkündür. Ama akademik çevrelere mensup profesyonel bilim adamı, araştırmacı olma iddiasını taşıyanların, inanç ve ideolojileri ne olursa olsun, bilimsel haysiyet ve sorumluluktan ayrılmalrı, teknik açıdan bilimsel araştırma görünümündeki eserlerinde ideolojik deformasyonlara sapmaları, asla müsamaha ile karşılanmamalıdır. Türkiye bunun sıkıntılarını yıllardan beri çok acı bir biçimde çekmekte, bugün üniversitelerdeki bilimsel kalitesizliğin temelinde bu gerçek yatmaktadır.

Türkiye’de hâlen çoğu üniversitede sözde bilim uzmanlığı ve doktora çalışması adıyla, bazan kifayetsiz danışmanların yönetiminde yapılan pek

çok kalitesiz araştırma, belli sebeplerle teşvik edilip kabul görmekte böylece Türkiye'deki bilimsel standardın çok aşağılara düşmesine sebep olmaktadır. Kalitesini ve bilimsel sorumluluğunu korumaya çalışan, düşünce ve yorumları kusurlu, eksik ve yanlış olsa bile, ciddi bilimsel yöntemler uygulayan ve geleneksel kanaatleri sorgulayanlar ise ya yok sayılmakta ya küçümsenip hafife alınmakta ya da fanatik tepkilerle karşılaşmaktadır. Şurası unutulmamalıdır ki, yıllardır Türkiye'nin bilim hayatına musallat olan en büyük tehlike ve bela, bu ideoloji ve fanatizm kurbanı, kolaycı, basitçi ve kalitesiz araştırmalardır.